

Onno van Nijf

Echte mannen: atletiek en zelfpresentatie in het Romeinse Oosten*

De vooraanstaande rol van de atletiek in de Griekse tijd behield ook in Romeinse periode een belangrijke status. Onno van Nijf illustreert dit aan de hand van de atleet Rufus.

Cornelius Rufus

‘De tempelhoudende demos van Smyrna. Tiberius Claudius Rufus, een eigen burger, een man die meervoudig kampioen is, kampioen in heilige spelen, lid van de associatie, die onder pankratiasten van zijn tijd uitblonk door andreia en sophrosyne en die door zijn bekendheid met de keizers de erfelijke functie van xystarch heeft verworven voor alle in Smyrna te organiseren spelen, (hem heeft de demos) geëerd uit eigen middelen, net zoals de burgers van Elis.’

Deze tekst staat op de sokkel van een standbeeld dat in Olympia was geplaatst aan het eind van de eerste of aan het begin van de tweede eeuw van onze jaartelling. Het standbeeld zelf bestaat niet meer.¹ Rufus was een kampioen in de vechtsport *pankration* die zeer hoog stond aangeschreven in de Grieks-Romeinse maatschappij. In onze ogen was het echter een hardhandig soort catch-as-catch-can, waarbij ongeveer alles geoorloofd was behalve het uitpriemen van de ogen van de tegenstander.² Rufus was lid van de

* Dit artikel bevat de ietwat aangepaste tekst van een lezing die ik heb gehouden voor het stafdispuut van de Afdeling Geschiedenis aan de RUG. De annotatie is bewust beperkt gehouden: voor een completer overzicht verwijs ik naar de uitgebreide Engelstalige versie van dit artikel die zal verschijnen in de acta van The First Leiden-Penn colloquium on ancient values (eds. R. Rosen, I. Sluiter). Ik wil Marja van Tilburg danken voor haar hulp. De verwijzingen naar inscripties volgen de conventies van *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

1 Zie *I. Smyrna* nr. 657 voor tekst en commentaar.

2 Algemene overzichten van de antieke sport, met verdere verwijzingen vindt men

Internationale Associatie van Atleten - een vereniging die zich vooral leek te bekommeren om de status en privileges van zijn leden, de full-time atleten die de duizenden festivals organiseerden ter ere van weldoeners en vorsten - of godheden rondtrokken. Men won daar cash of kostbaarheden (de atleten waren in onze termen professionals) - maar in een beperkt aantal prestigieuze spelen, waaronder de Olympische Spelen, alleen een symbolische prijs, zoals bijvoorbeeld een olijfkraan. Rufus was blijkbaar een persoonlijke kennis van de keizers, en had daaraan de erfelijke titel *xystarch* te danken: dat wil zeggen dat hij (en zijn nazaten) verantwoordelijk was voor de atleten gedurende de spelen in Smyrna - zijn vaderstad. Kortom, hij was een vooraanstaand atleet.

We weten over deze Rufus nog iets meer. Zo kwam hij uit een atletisch nest - in ieder geval staan een zoon en een kleinzoon ook te boek als Olympische kampioenen. Verder weten we dat hij afkomstig was uit de hoogste kringen in Smyrna - zijn familie behoorde tot de lokale oligarchie - en hij schijnt ook zelf magistraatsfuncties te hebben bekleed.

Wat me het meest interesseert in deze inscriptie is het feit dat de beslissing om deze kampioen te eren vooral gemotiveerd lijkt door twee abstracte, algemene kwaliteiten die Rufus blijkbaar in overvloed bezat: *sophrosyne* - een moreel geladen term die verwijst naar zelfbeheersing, ingetogenheid, bezonnenheid; en natuurlijk *andreia* - een term die vaak vertaald wordt als moed, maar die uiteindelijk verwijst naar de essentiële kwaliteiten van een man: mannelijkheid, of masculiniteit.

Deze link tussen *andreia* en atletiek die bij Rufus zo expliciet wordt gemaakt, zal hier centraal staan. Ik zal proberen duidelijk te maken dat atletische training en competentie een belangrijk bron van identiteit vormde voor de mannelijke leden van de Grieks-Romeinse elite. De populariteit van de traditionele Griekse atletische training en van wedstrijdssport waren nauw verbonden met de ideologie van de stedelijke oligarchieën in het Romeinse oosten.

Atletiek en andreia

De recente aandacht voor gender studies is ook binnen de oude geschiedenis niet onopgemerkt gebleven. En net als elders is recentelijk ook mannelijke identiteit een populair onderwerp van onderzoek geworden. Het is opvallend dat binnen deze discussies wel heel wat aandacht wordt besteed aan potentieel problematische constructies van mannelijke identiteit, maar

dat de link tussen mannelijkheid en de beoefening van sport nauwelijks ter sprake komt, en dan meestal alleen voor het klassieke Athene.

Maud Gleason, de auteur van een baanbrekend werk over de zelfpresentatie en masculiniteit van Romeinse redenaars, is zelfs zeer expliciet in haar afwijzing van atletiek als een respectabele bron van mannelijke identiteit in de Romeinse keizertijd, toen Rufus actief was:

'Manliness was not a birthright. It was something that had to be won. Perhaps physical strength once had been the definitive criterion of masculine excellence on the semi-legendary playing fields of Ilion and Latium, but by Hellenistic and Roman times the sedentary elite of the ancient city had turned away from warfare and gymnastics as definitive activities, firmly redrawing the lines of competitive space so as to exclude those without wealth, education or leisure.'³

Atletiek en de elite

Het is dus zaak om eerst vast te stellen hoe het nu eigenlijk zit met de atletische activiteit van de elite: Was Rufus wellicht een irrelevante uitzondering? In hoeverre deed de Grieks-Romeinse elite aan atletiek? En wat betekende atletiek eigenlijk voor hen?

Er is een langlopend debat gaande over de sociale status van de antieke atleet. De moderne geschiedschrijving is daarbij nogal eens beïnvloed geweest door de ontwikkelingen in de contemporaine sport, en met name door het negentiende en twintigste eeuwse debat over professionalisme in de sport. Historici als Gardiner en Harris - voor velen de eerste vraagbaken over alle aspecten van antieke sport - waren nauw betrokken bij de Engelse amateursport. Hun beeld van de antieke sporter als een amateur en 'gentleman' was dan ook opgetrokken als een directe afspiegeling van een contemporain sociaal ideaal.

De situatie in de oudheid was echter meer complex. Bij de meeste

in M. Golden, *Sport and Society in Ancient Greece* (Cambridge 1998) en W. Decker, *Sport in der griechischen Antike. Vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen* (München 1995)

- 3 M. W. Gleason, *Making Men: Sophists and Self-Representation in Ancient Rome*. (Princeton 1995) 159. Masculiniteit wordt bijv. besproken in L. Foxhall en J. Salmon, *When men were men. Masculinity, power and identity in classical antiquity*. (London en New York 1998); en idem, *Thinking men: masculinity and its self-presentation in the classical tradition* (London and New York 1998).

Griekse spelen werden kostbaarheden of geldprijzen uitgelooft: de kransen die men bij de Olympische Spelen, en een selecte kring andere zogenaamde 'kransspelen', ontving waren eerder uitzondering dan regel. Voor Gardinér *cum suis* was betaling feitelijk het begin van het einde van de echte sport - en in hun visie waren de 'professionele atleten' uit de keizertijd dan ook onbeschaafde krachtpatsers. De elite zou zich met dat soort zaken niet inlaten. Het is echter niet moeilijk aan te tonen dat de Grieks-Romeinse elite in groten getale betrokken bleef bij de traditionele Griekse sport door middel van fysieke training in de gymnasia en door deelname in sportwedstrijden. Dat gold op locale niveaus, waar jongens en volwassen mannen enthousiast bleven trainen in het gymnasium en meededen met locale sportwedstrijden, maar ook op het niveau van de internationale superstars die als full-time atleet de beschaafde wereld rondtrokken. Elite-atleten incasseerden daarbij net zo graag de geldprijzen als ieder ander - al zullen ze de voorkeur hebben gegeven die prijzen te conceptualiseren als 'geschenken'. De elite-atleet Rufus was dus niet uniek. Maar hoe zat het nu met zijn *andreaia*?⁴

Atletische standbeelden

Belangrijker dan de vraag of de elite zich bezig hield met wedstrijdsport, is dan ook de vraag hoe belangrijk die wedstrijdsport was voor de elite: ging het hier om een aangename tijdspassing zonder veel consequenties, of speelde atletische competentie op een of andere wijze een rol van ideologische betekenis? We moeten hierbij bedenken dat de voornaamste bron voor de atletische activiteiten van de elite gevormd wordt door duizenden ere-inscripties op de sokkels van standbeelden of op muren en monumenten in de steden van het Griekse oosten, die het stadsbeeld hielpen bepalen. Als je rondliep door een Grieks-Romeinse stad, was er werkelijk geen ontsnappen aan: overal werd je geconfronteerd met *het* culturele icoon bij uitstek: het beeld van de jonge succesvolle atleet.

Deze atletische ere-inscripties stonden zij aan zij met grote aantallen andere ere-inscripties en erestandbeelden, waarmee de leden van de elite werden geëerd als weldoeners, magistraten en priesters. De inscripties waren veelal opgericht door de *demos*, of door andere officiële instellingen van de stad, maar de ontvangers van deze eerbewijzen waren vaak direct of indirect

4 Voor het amateurisme debat met verwijzingen naar eerdere literatuur, zie Golden *op. cit.*, 141-146.

bij de opstelling en de formulering van deze teksten betrokken, zodat we in feite kunnen spreken van zelf-presentatie.

De groei van het aantal ere-inscripties in de Romeinse periode moet gezien worden tegen de achtergrond van veranderingen in de politieke cultuur. In de Hellenistische en Romeinse tijd transformeerde de status van de Griekse polis van een idealiter onafhankelijke stadstaat, tot die van een provinciestad in een territoriaal rijk. Dit ging gepaard met verregaande sociale veranderingen die we het beste kunnen omschrijven als een toenemende verticalisering van de samenleving. In politiek opzicht zien we een sterke mate van oligarchisering, die onder andere tot gevolg had dat de elite en hun families (inclusief vrouwen en kinderen) langzaam maar zeker een centrale plaats kregen in de burgerschapsideologie en in de manier waarop de sociale en politieke orde werd verbeeld en onder woorden gebracht. De heerschappij van deze 'notabelen' berustte in hoge mate op symbolisch gedrag, op de mate waarin men er in slaagde een coherent en overtuigend beeld van zichzelf uit te dragen als een superieur stratum in de samenleving. Deze superioriteit werd bijvoorbeeld gedemonstreerd door hun exemplarische generositeit (het zogenaamde. euergetisme), door de kracht van hun familiebanden en hun vasthouden aan gezinswaarden, door hun loyaliteit aan de keizer, door de politieke betrokkenheid, hun eerbied voor de goden, of door hun diepe vertrouwdheid met de klassieke Griekse cultuur. Ere-inscripties speelden in deze beeldvorming een cruciale en actieve rol. De inscripties benadrukten dat de elite de genoemde kwaliteiten in overvloed bezat en ze droegen zo bij aan de presentatie van de elite als een superieure groep. Anders gezegd: ere-inscripties plaatsten de elite letterlijk op een voetstuk.

Nu zijn de meeste van die ideologische constructies die achter de enorme groei in het gebruik van ere-inscripties liggen wel onderzocht, maar tot nog toe heeft men in dit verband weinig aandacht geschonken aan de ideologische betekenis van atletisch succes, waarvan zoveel inscripties getuigen.⁵

5 Zie O.M. van Nijf, *The Civic World of Professional Associations in the Roman East* (Amsterdam 1997), en O.M. van Nijf, *Inscriptions and civic memory in the Roman East*. A. Cooley (ed.) *The Afterlife of Inscriptions* (Londen 2000) 21-36, voor een uitwerking van deze benadering.

Burgerschapsidealen

Wat maakte de traditionele Griekse atletiek nu zo aantrekkelijk voor de elite? Op deze vraag zijn diverse antwoorden denkbaar. Ik heb elders betoogd dat men door het beoefenen van Griekse atletiek een Griekse culturele identiteit kon uitdragen - iets waar de provinciale elite in deze periode erg op gespitst was; en men zou ook kunnen denken aan de populariteit van atletiek als kijksport - daarin verschilden de Grieken niet veel van de meeste hedendaagse sportliefhebbers.⁶

Ik denk echter dat een belangrijke reden van de populariteit van de atletiek gezocht moet worden in het belang van het (mannelijk) lichaam voor het uitdragen van sociale, culturele en zelfs politieke idealen. Volgens de beste Griekse tradities was goed burgerschap niet alleen een zaak van politieke rechten, van gedrag en mentaliteit, patriottisme, euergetisme - maar ook van lichamelijke houding: een goede burger had ook een goed lichaam.

In Griekse steden was de openbare ruimte een soort toneel waar burgers, en vooral de elite, constant blootstonden aan de blik van hun medeburgers die hun optreden voortdurend konden beoordelen. Natuurlijk werden burgers beoordeeld op hun woorden en daden in de traditionele contexten van burgergedrag: de volksvergadering en de rechtbank, maar net zoals hun gedrag daar werd afgemeten aan dat van de ideale burger, zo werd ook hun lichaam - en de manier waarop ze hun lichaam gebruikten - beoordeeld aan de hand van traditionele maar ongeschreven regels over wat aanvaardbaar was, wat kon en wat niet kon, binnen het kader van het dagelijks leven en in de spotlichten van het politieke leven. Recent onderzoek heeft laten zien dat lichaamshouding, gebaren, manieren van lopen - en de reacties daarop - deel uitmaakten van een discours over antiek burgerschap en burgergedrag. In het klassieke Athene was de analyse van de non-verbale communicatie vaak impliciet aanwezig in redevoeringen, geschiedschrijving of politieke traktaten, maar vanaf de Hellenistische tijd, en zeker in de Romeinse tijd, wordt deze kennis expliciet gemaakt in fysiognomische handboeken. Het lichamenlijk ideaal blijkt vaak sociaal gelocaliseerd: het is de lichaamstaal van de aristocraat die tot voorbeeld wordt gesteld, zoals bijvoorbeeld in een fysiognomische tekst uit de keizertijd. Daarin wordt de dappere en edelmoedige man

6 Zie O.M. van Nijf, 'Local heroes: Athletics, festivals and elite self-fashioning in the Roman East', in: S. Goldhill, ed., *Being Greek under Rome* (Cambridge 2001).

gekaracteriseerd doordat zijn handen en voeten bewegen in harmonie met zijn lichaam, door zijn kalme en beheerste schouderbewegingen. Herkennen we misschien in hem onze Rufus die immers ook gekenmerkt werd door zelfbeheersing (*sophrosyne*) en mannelijke dapperheid (*andreia*)?⁷

Hoe het ook zij, deze houding was het product van een strikt programma van fysieke en mentale training - *askesis* - in het gymnasium: de plaats waar gedurende de hele oudheid jongens en mannen zich konden bekwamen in de verschillende *techniques de corps* die men nodig had als echte man en dus als goed burger. Het programma van het gymnasium omvatte een heel scala aan culturele, literaire activiteiten die onontbeerlijk waren voor het zelfbeeld van de betere burgers, een beetje Homerus bleef nodig, maar de meeste tijd en aandacht werd gestoken in lichamelijke training. In het gymnasium bekwaamde men zich in de hardlooppnummers (*stadion*, *diaulos*, *dolichos*) in het *pentathlon* en in de zware nummers: worstelen, boxen en *pankraton*: een programma dat door de eeuwen heen opmerkelijk constant bleef.

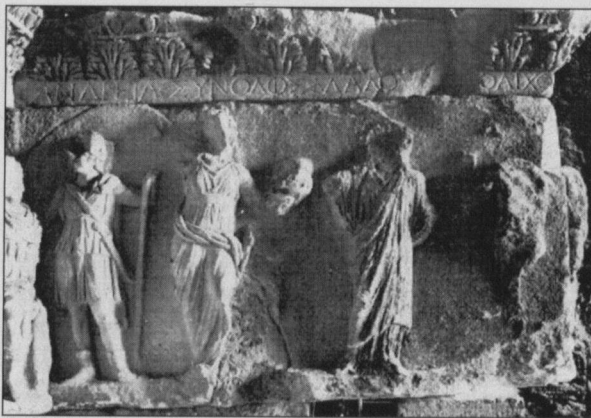
Ere-inscripties die werden opgesteld voor trainers en opzichters van de gymnasia bevestigden het idee dat het doel van de training in het gymnasium was om van de jongens 'echte mannen' te maken. Het interessante is dat de jongens van jongs af aan leerden dat masculine identiteit niet zomaar afhing van lichamelijke fitheid, maar dat het een waarde was die gemeten kon worden en die dus bewezen moest worden in een competitieve context. Het doel van de lichamelijke vorming in het gymnasium was voorbereiding van (sport)wedstrijden die in groten getalen gehouden werden in het gymnasium zelf en in het kader van de talloze feesten en festivals in de stad en door de hele Griekse wereld.

Het is opvallend dat dit competitieve element niet alleen gold voor de bekende wedstrijdporten, maar ook voor meer abstracte kwaliteiten. Zo zien we dat binnen de gymnasia en in het kader van stedelijke feesten wedstrijden werden georganiseerd in *euhexia* (houding) *eutaxia* (discipline) en *philoponia* (uithoudingsvermogen). Maar het meest tot de verbeelding spreken *euandreia*-competities: oftewel wedstrijden in mannelijkheid. De bekendste zijn de *euandreia*-competities die in Athene werden gehouden als onderdeel van de Panathenaische spelen en bij de Theseus feesten, genoemd naar de mythische stichter van de stad, maar er zijn ook andere

7 Zie Gleason *op. cit.* hoofdstuk 3 voor een discussie van de fysiognomie. De anonieme tekst wordt geciteerd op p. 62.

geattesteerd. We weten niet precies hoe die mannelijkheid werd beoordeeld, maar schoonheid, fitheid, en martiale kwaliteiten lijken hierbij een belangrijke rol gespeeld te hebben.

We hebben geen bewijzen dat dit soort wedstrijden nog werden georganiseerd in de Romeinse periode, maar het lijkt wel duidelijk dat *andreia* ook dan nog vaak in sportieve termen werd gedefinieerd. Een zeer welsprekende verwoording van de link tussen *andreia* en atletiek

Andreia

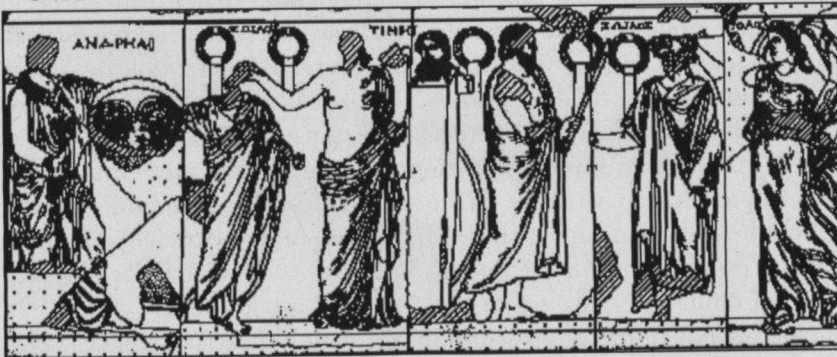
vinden we op een ere-inscriptie uit de stad Aphrodisias. De pankratiast Aurelius Achilles wordt daarin geprezen door de burgerij van de stad Ephese, die hem tot ereburger heeft gemaakt, omdat hij namens Ephese deel had genomen aan de Olympische spelen. De tekst refereert onder andere aan zijn trainingsinspanningen, zijn nobele wedstrijdgeest, en aan de waardigheid van zijn levenswandel en gedrag, maar de tekst roemt ook tweemaal zijn kwaliteit als man (*andreia*) die hij in de wedstrijden ten toon had gespreid.⁸ Ook in dit opzicht stond onze Rufus dus blijkbaar niet alleen.

We vinden de link overigens niet alleen terug in honoraire context: een passage bij de geschiedschrijver Herodianus vermeldt hoe keizer Septimius Severus een overwinningsfeest luister bijzette, door het engageren van 'tolken van de muzen' en 'studenten in *andreia*', dat wil zeggen musici en atleten.⁹ Een reliëf op het Romeinse theater van Hierapolis legt die associatie ook visueel: een personificatie van *Andreia* staat daar afgebeeld naast de representaties van andere atletische disciplines, zoals hardlopen (*dolichos*).

8 C. Roueché, *Performers and Partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman periods: A Study Based on Inscriptions from the Current Excavations at Aphrodisias in Caria* (Londen 1993), nr. 72, r. 16-19; r. 25 en 36. Zie voor de *euandreia* competities, N.B. Crowther 'Euexia, Euandria, Philoponia: three Contests of the Greek Gymnasion', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* (1991) 85: 301-304.

9 Herodianus III.8.

Maar *andreia* had ook andere connotaties. Het feit dat Atheense *euandreia* competities alleen voorbehouden waren aan burgers onderstreept wel dat *andreia* een burgerdeugd bij uitstek was. Eenzelfde beeldvorming vinden we terug in een literair portret van een (fictieve) atleet Melankomas geschreven door de auteur Dio Chrysostomus ttv. Trajanus.¹⁰ Melankomas belichaamde niet alleen een atletisch, maar ook een sociaal ideaal: de tekst benadrukt zijn schoonheid (*kallos*), zijn afstamming (*eugeneia*) en ook zijn *andreia* en zijn *sophrosyne*. Melankomas was duidelijk een ideale burger. Het is veelzeggend dat de tekst benadrukt dat het zijn atletische activiteit was die de transformatie van privé-persoon (*idiotes*) tot publieke persoonlijkheid had bewerkstelligd. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat een andere personificatie van het begrip *andreia* op een reliëf uit Aphrodisias gezet wordt naast politiek geladen personificaties van begrippen als *time* (eer) en *demos*.

Andreia op het Zoilos-reliëf in Aphrodisias

Er stond dus blijkbaar heel wat op het spel bij deze verbinding tussen sport en *andreia*. De inscriptie voor Rufus lijkt goed te passen in een discours over burgerschap, en over de rol van de elite binnen de burgerij. Atletische training en succes in sportwedstrijden waren een vorm van symbolisch kapitaal, de proliferatie van ere-standbeelden voor atleten droeg er toe bij dat de leden van de elite zich blijvend en met succes konden profileren als 'echte mannen', als de belichaming van de kwaliteiten waarover de ideale polisbewoner moest kunnen beschikken.

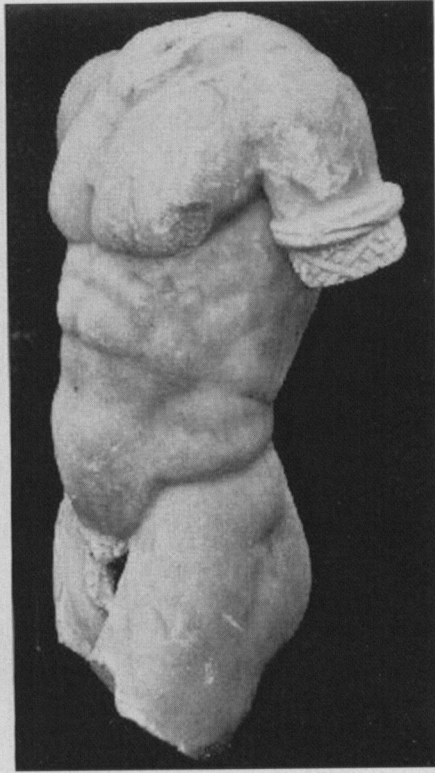
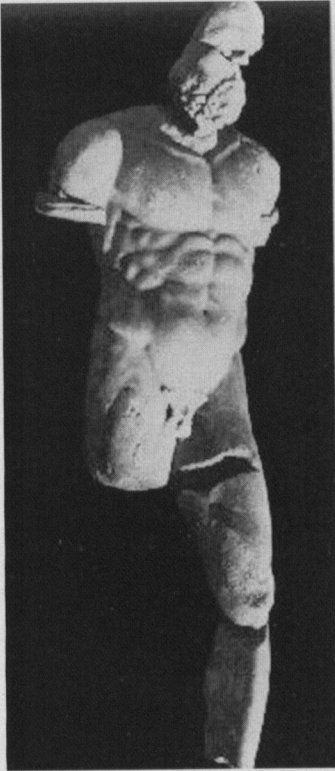
Kritiek

Dit wil natuurlijk niet zeggen dat die link tussen sport en *andreia* nooit ter discussie stond. Er gingen –vooral bij intellectuelen– heel wat stemmen met kritiek op het gewicht dat aan de atletiek werd toegekend bij het construeren van mannelijkheidsidealen, stemmen die niet zelden een serieus alternatief boden.

Om te beginnen werden zelfs binnen het gymnasium de accenten niet overal op dezelfde plaats gelegd, in een recent artikel van Matthew Dickie wordt een lans gebroken voor het belang – binnen de lichamelijke vorming in het gymnasium– van muzikale training, dans en ritmische oefeningen, die elegantie, ritmiek en schoonheid zouden bevorderen. Hij presenteert dit als een nieuwe stroming, maar het is duidelijk dat dergelijke activiteiten altijd al onderdeel waren geweest van het gymnasium. Bij de Pythische spelen in Delphi waren er ook muzikale competities en dans, bijvoorbeeld in de vorm van de *pyrrhiche* (wapendans) was inderdaad een veld waarin jongen mannen wedstrijden hielden. Overigens werd ook de *halma* (versprong) al begeleid door muziek. De zaken liepen blijkbaar meer door elkaar dan ik misschien suggereerde. Dickie gaat echter te ver als hij beweert dat de elites uit de Romeinse periode de traditionele, zware nummers, links lieten liggen voor wat hij omschrijft als ‘*kallisthenics*’, en dat schoonheidsidealen van de elite zich meer en meer richtten op elegantie dan op pure kracht. Als mensen als Rufus of Aurelius Achilles geprezen worden omdat zij zich met de beste pankratiasten konden meten, dan moeten ze ook in fysiek opzicht hun mannetje gestaan hebben.¹¹

In de tweede plaats zien we vooral in de Romeinse periode een hele reeks van experts die een alternatieve theorie van, en een trainingsprogramma (*askesis*) voor masculiniteit boden. De Romeinse arts Claudius Galenus (130-210) is een voorbeeld: opgeklommen van gladiatoren-arts in Pergamon tot hofarts in Rome was hij altijd zeer beducht op concurrentie en op het behoud van zijn eigen positie. Het is opvallend dat we van hem een aantal zeer scherpe aanvallen op atletiek, op atleten en hun trainers overhebben – vaak met een felheid die hij normaliter bewaarde voor zijn meest gevaarlijke directe concurrenten. Atleten zijn in zijn ogen in werkelijkheid ‘*athlioï*’ – zielepieten, die zich toeleggen op activiteiten die dieren van nature nu eenmaal beter doen; trainers zijn nog het beste te

11 M.W. Dickie, “Palaistrivth” – palaestrita: Callisthenics in the Greek and Roman Gymnasion.” *Nikephoros* (1993) 6: 105-151.

Atleten uit Aphrodisias

vergelijken met krijssende varkens, en atletiek was uiteindelijk nog slecht voor de gezondheid ook. Beter zou het zijn om zich over te geven aan de handen van de arts en om de fysieke conditie op peil te houden door oefeningen met de kleine bal.

Ook filosofen, fysiognomen en droomuitleggers lieten hun licht schijnen over de manieren waarop men echte kennis van het lichaam kon verwerven, en hoe men masculiniteit (of het gebrek eraan) kon herkennen en zo nodig bevorderen. De al eerder genoemde Maud Gleason heeft onlangs laten zien hoe ook sofisten (redenaars) zich presenteerden als de experts in masculiniteit (vandaar haar titel *Making Men*).

Het is opvallend dat we in dit soort betogen – net als bij Galenus – vaak zeer agressieve aanvallen vinden op de atleten en hun trainers. Men had verder sterk de neiging om het lichamelijk aspect van de rhetorica te benadrukken. Plutarchus stelt bijvoorbeeld dat dagelijkse stemoefeningen

een zeer goede fysieke training waren. Alleen ging het bij dit soort krachttraining niet om het soort uiterlijke body-building, waaraan worstelaars - echte dommekrachten - zich overgaven, maar om 'echte energie die de meest vitale en dominante delen van het lichaam doortrok'.¹²

Gleason en anderen zien dit soort teksten als een onproblematische indicatie van de tijdgeest. Ik ben zelf geneigd deze teksten - en het zijn er heel wat - te zetten tegen de achtergrond van een intens competitief intellectueel klimaat, waarin wetenschappelijke discussie vaak gevoerd werd als een keihard openbaar debat met duidelijke winnaars en verliezers. Artsen, sofisten, physiognomen, en trainers waren letterlijk in de race voor de status en invloed die gepaard gingen met de belofte van ware kennis (*sofia*) en een effectief trainingsprogramma (*askesis*) van het mannelijk lichaam.

Het ging er daarbij hard aan toe, de toon was agressief, de stijl rhetorisch. Het was volkomen *bon ton* om de eigen argumentatie kracht bij te zetten door aan de tegenstander het recht van spreken te ontzeggen. Zo schreef Oribasius, de auteur van een verhandeling over 'gezond declameren': 'atleten zijn nu eenmaal heel wat dommer dan andere mensen' - een vooroordeel dat we bij moderne intellectuelen ook wel eens tegenkomen. Misschien werd erom gelachen, maar rhetorisch gezien zal het zeker effect gesorteerd hebben.¹³

Of lichaamscultuur en literaire cultuur inderdaad twee werelden apart waren waag ik te betwijfelen. We moeten niet vergeten dat de Grieks-Romeinse elite zijn geestelijke en zijn lichamelijke vorming kreeg in de context van het gymnasium. Heel wat inscripties presenteerden de habitués van het gymnasium, of in ieder geval de ware kampioenen, als een combinatie van beide, zoals we kunnen zien in een ere-inscriptie uit Aphrodisias voor de pankratiast Kallikrates die zijn reputatie van *andreia* had verworven op grond van jarenlange training, maar die zich evenzeer had ingezet om een staat van volkomen wijsheid (*sofia*) te bereiken.¹⁴

Het is misschien niet zo verwonderlijk dat artsen en sofisten in hun eigen werken zo vaak de discussie met de atleten en hun trainers wonnen, ik denk echter niet dat we dit soort teksten zonder meer kunnen gebruiken

12 Plutarch, *Moralia*, 130 a-b

13 Zie voor het karakter van het wetenschappelijke debat in de Oudheid T. Barton, *Power and knowledge. Astrology, physiognomics, and medicine under the Roman Empire* (Ann Arbor 1994).

14 Roueché *op. cit.*, nr. 89. r. 11-15.

als een betrouwbare indicatie van wat de Grieks-Romeinse elite echt dacht. Het enorme aantal inscripties dat melding blijft maken van atletische prestatie (al dan niet in combinatie met andere kwaliteiten die voortkomen uit de Griekse *paideia*) suggereert echter dat het modale raadslid het gymnasium toch als *de* leerschool van *andreia* bleef zien.

Conclusie

Ik heb willen laten zien dat in de Romeinse periode de rol van de traditionele Griekse atletiek als een '*definitive criterion of masculine excellence*' nog lang niet was uitgespeeld. Ik heb geprobeerd duidelijk te maken dat deze rol gezien moet worden in een wijder discours over de plaats van de elite in een hiërarchische maatschappij. Het is wel opvallend dat de rol van atletiek niet onomstreden was: andere strategieën voor de productie van een mannelijke identiteit waren blijkbaar ook beschikbaar, maar het valt zeer te betwijfelen of deze kritiek veel invloed heeft gehad op het gedrag in de provincie. Pas als een nieuwe godsdienst, het Christendom, een heel andere rol toekent aan het lichaam in de constructie van sociale idealen verliest de Griekse atletiek na meer dan duizend jaar zijn prominente status. Maar dat is een ander verhaal.

Lampas

Tijdschrift voor Nederlandse classici

Lampas biedt een overzicht van de stand van zaken van de klassieke talen. Niet alleen is er in het tijdschrift ruime aandacht voor de 'traditionele' onderwerpen als literatuur, (kunst)geschiedenis en archeologie, ook wordt er veel aandacht besteed aan ontwikkelingen in het onderwijs.

Kijk op www.coutinho.nl/lampas voor een actueel overzicht van de inhoud van verschenen nummers.

Lampas verschijnt 5 x per jaar en is verkrijgbaar via de uitgever en de betere boekhandel in Nederland en België. Een abonnement kost f 74,50 / €33,81 en een los nummer f 20,00 / €9,08.

De inhoud van *Lampas*-nummers veroudert nauwelijks: veel artikelen zijn klassiekers geworden. Voor slechts f 5,00 / €2,27 kunt u in het bezit komen van de themanummers van *Lampas*, zoals over de antieke economie, het Byzantium, archeologie, Griekse lyriek, revolutie in de oudheid en scheepvaart. Zie voor een totaaloverzicht en de wijze van bestellen van deze themanummers www.coutinho.nl/lampas, of schrijf of bel ons:

Uitgeverij Coutinho, Postbus 333, 1400 AH Bussum
tel 035-694 99 91 / fax 035-694 71 65
e-mail: info@coutinho.nl / online: www.coutinho.nl

u i t g e v e r i j | C
c o u t i n h o